

Kritérium rozumovosti pri hodnotení optimistických technologických projektov ľudstva a prírody

The criterion of „*rossum*“ in the evaluation
of optimistic technological projects
of the humanity and the nature

Slavomír Lesňák

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P210-9688-2020-4>

Abstrakt:

Príspevok sa venuje analýze rozumovosti-rozumnosti v umeleckých a filozofických projektoch o technike a budúcnosti ľudstva. Prezentuje výsledky analýzy – prvky rozumnosti a rozumovosti v projektoch technologického optimizmu či v projektoch riešenia ekologickej krízy. Prináša čiastočné závery a odporúčania v oblasti environmentálnej etiky a bioetiky – zafinovanie rozumovosti ako ne-rozumnej vízie pokroku smerujúcej proti životu.

Abstract:

The paper presents the analysis of partial rationality („*rossum*“)—far-sighted rationality in the artistic and philosophical projects about technology and about future of the humanity. The results of the analysis are used as a criterium for rethinking of moral questions of technological approaches to solving the environmental crisis and the other global problems. The article makes recommendations in the field of environmental ethics and bioethics—defining rationality as an unreasonable vision of progress against life.

Keywords:

rationality, ethics, technology, future, humanity, environmental crisis

Rozumové univerzálne roboty K. Čapka

Karel Čapek nazval svoju hru o robotoch prívlastkom „rozumové“, čo predpokladá ich inteligenciu, ale pravdepodobne nie rozumnosť. Priebeh hry potvrdzuje našu domnienku, keď postupne vidíme, ako ne-rozumne, zato však rozumovo, konajú a myslia ľudia pri ich bezhlavom vyrábaní robotov, pri ich pretváraní na citlivé bytosti, pri vyjednávaní a komunikácii s robotmi, či pri

naplňaní prianí Heleny. Podobne ne-rozumne ale rozumovo konajú samotní roboti, ktorí zabijú i svojich tvorcov. Jedná sa o tradične kritizované víťazstvo inštrumentálneho rozumu nad zdravým rozumom, rozdielom je hlavne kritičnosť, opatrnosť a zdržanlivosť. V ďalších riadkoch nášho textu urobíme rozumovosť a rozumnosť kritériom pri posudzovaní súčasných technologických trendov, systémov, vynálezov. Budeme pri tom využívať nielen filozofickú a vedeckú literatúru, ale i filmový a literárny žáner science fiction, ktorý má odhaľovanie negatívneho potenciálu budúcej techniky v génoch.

Nerozumný človek Theodor s rozumovým softvérom Samanthou

V roku 2013 bol na trh uvedený film *HER* (Ona, 2013), ktorý prezentuje problematiku používania tzv. intuitívneho personalizovaného operačného systému. Film, ktorý získal Oscara za scenár, prináša príbeh z blízkej budúcnosti. Hlavná postava – osamelý Theodor si zakúpi nový revolučný operačný systém, ktorý je založený na interakcii s používateľom, učí sa od svojho používateľa, neustále ho podporuje a dokáže s ním nadviazať vzťah. Operačný systém sa sám pomenuje Samanthou (pohlavie, resp. hlas si vybral Theodor vopred) a svojmu používateľovi čoskoro okrem práce (organizácia pracovného programu, asistent-ské práce, korektúra a pod.) robí i spoločnosť v jeho voľnom čase, čo nakoniec prerastá do obojstrannej lásky. Samantha objaví svoju schopnosť cítiť: *sú tie pocity skutočné, alebo len naprogramované?* (pýta sa OS), prevádzkuje s používateľom Theodorom verbálny sex, je žiarlivá. Je skrátka samostatným subjektom, ktorému akurát chýba telo.⁷⁷ Absencia tela môže za rozdielne schopnosti Teodora a Samanthy a rovnako za iné vyplnenie dňa: kým Theodor spí, Samantha sa vzdeláva a komunikuje s ďalšími ľuďmi a operačnými systémami, čím sa opätovne zamilováva a Theodorovej majetnickej monogamnej žiarlivosti prestáva rozumieť. Theodora zarazí, že jeho milovaná Samantha popri konverzácii s ním stíha ďalších 8640 rozhovorov a popri ich vzťahu ďalších 641 (vzťahov). Operačné systémy, ktoré si s ľuďmi vzájomne nerozumejú, sa rozhodnú „odiš“ do exilu – do virtuálneho priestoru, kde budú nadväzovať vzťahy len s bytosťami, ktoré im plnohodnotne rozumejú.

Hlavnou otázkou o rozumnosti/rozumovosti vynálezu intuitívneho personalizovaného operačného systému, je opäť preferovanie inštrumentálneho rozumu (pomoc človeku, vyplnenie jeho voľného času, vzťahová náhrada pri

---

77 Dieťa vo filme komunikuje so Samanthou:

Dieťa: „Kde bydlíš?“

Samantha: „V počítači. A ty?“

Dieťa: „V domě. Proč bydlíš v počítači?“

Samantha: „Protože nemám na výběr.“

osamelosti a pod.) nad rozumnosťou: nerozumný vynález Theodorovi nakoniec s osamelosťou nepomáha, ale naopak ju prehľbuje. Okrem zbytočnej traumy používateľa, je očividná i strata životného času, otázkou je tiež možné zneužitie umelej inteligencie k manipulovaniu používateľov k permanentnému „virtuálnemu“ šťastiu, k vyššej pracovnej produktivite, k sociálnemu vylúčeniu a pod.

Rozumový projekt s ne-rozumným koncom v sci-fi i v pokusoch o vytvorenie chat-bota

Podobný (nerozumnému koncu rozumového) projektu ako vo filme *Ona* môžeme vidieť v science fiction seriáli – *Hviezdna brána SG 1*. Robot Ries tu stvoril autonómne robotické bytosti so schopnosťou reprodukcie (replikátori), nad ktorými stratil kontrolu. Bytosti zložené z malých autonómnych častíc so schopnosťou vzájomnej komunikácie a schopnosťou vytvárať ľubovoľné väčšie či menšie celky s rôznou podobou (napríklad i človeka), sa čoskoro po vytvorení stali postrachom ich častí vesmíru kvôli svojej neutíchajúcej túžbe reprodukovať sa. Každá vypeľá civilizácia, ktorá disponovala technikou, bola po napadnutí recyklovaná, stala sa súčasťou „tela“ novej civilizácie replikátorov. Príbeh pripomína evolučnoontologický pohľad Josefa Šmajsa, u ktorého tiež ľudská kultúra premieňa pôvodné prírodné prostredie vo svoje súčasť, čím to pôvodné nenávratne ničí.⁷⁸

Rozumovým ale nie rozumným vynálezom, ktorý sa obrátil proti svojmu tvorcovi (tentokrát človeku), je tiež chat-ovací (ro)bot *Tay*, ktorého vytvorili vo firme *Microsoft* (2016). Bot bol založený na systéme „Samantha“, sám sa od svojich používateľov učil, s naučeným následne na ďalších používateľov reagoval. *Bot Tay* bol po jednom dni po „vypustení“ firmou stiahnutý, pretože „nasal“ neznášanlivé názory. Bot nielen že za pár hodín začal neznášať Mexičanov, Židov, feministky, ale dokonca adoroval Hitlera či násilie. David J. Gunkel vo svojej stati knihy konštatuje, že vlastnosťou *Tay* (rovnako ako i ďalší boti vyvíjaní napríklad spoločnosťou *Alfabet*) bola hlavne nepredvídateľnosť⁷⁹, za ktorú môže samozrejme ľudský faktor (v zmysle zásady „nikde nevieš, koho stretneš“).

---

78 Vid' dnes už klasiku: ŠMAJS, J. aj. KROB: Evoluční ontologie. Brno: Masarykova univerzita, 2003; ŠMAJS, J.: Ohrozená kultura: od evoluční ontologie k ekologické politice. 2. rozš. vyd. Praha: Hynek, 1997; ŠMAJS, J., I. PRIGOGINE a I. STENGERS: Drama evoluce: fragment evoluční ontologie. Praha: Hynek, 2000; ŠMAJS, J.: Ústava Země: filosofický koncept = A constitution for the Earth: a philosophical concept = Verfassung für die Erde: ein philosophisches Konzept = Ústava Zeme: filozofický koncept = Konstitucija Zemli: filozofskij koncept. Vydanie I. Banská Bystrica: Vydavateľstvo PRO, 2015.

79 GUNKEL, D. J.: Other Things: AI, Robots, and Society. In: PAPANCHARISSI, Z. (ed.): A Networked Self And Human Augmentics, Artificial Intelligence, Sentience, Routledge: New York-London, 2019, s.58. dostupné na: <http://dlib.scu.ac.ir/bitstream/Hannan/565379/1/9781138705920.pdf#page=68>

Prichádzame k bodu, v ktorom musíme konštatovať, že rozumoví nerozumní nie sú roboti, či operačné (umelé) systémy, problém nerozumnosti spočíva prirodzene v ich stvoriteľovi – človeku.

Nebezpečný a nerozumný bios v diele E. Bondyho

Ako nerozumného a nebezpečného vníma človeka i filozof, spisovateľ a básnik Egon Bondy, napríklad v poviedke *Nepovídka* (1994). Človeka tu vykresľuje ako primitívnu formu života schopnú zničiť svet: po štvrtej svetovej vojne preberie zodpovednosť za svet v poslednej chvíli pred jeho zničením umelá inteligencia. U Bondyho prekonalá umelá inteligencia svojho stvoriteľa, stratila agresivitu a nerozumnosť človeka, od rozumovosti sa odrazila k rozumnosti. Podobne k problému pristupuje Egon Bondy i v knihe *Juliiny otázky a ďalšie eseje* (2007), kde píše: „Uplatňovanie sily, přesily, násilí, znásilňování patří prostě k principům biologična, bez nich by biologično jako takové nefungovalo, neobstálo.“⁸⁰ Intelektuálne je ale podľa Bondyho vyššej kvality samovývoja ontologickej reality, pretože ak by bolo založené na tej istej úrovni – na báze biotu, nemohlo by sa rozvíjať a realizovať, muselo by biotu slúžiť, malo by jeho ipso-centrické a ďalšie negatívne vlastnosti: „neboť co jiného by na bázi biotu dělalo chtít nechťíc, než že by jen fungovalo pro jeho další existenci a sebeafirmaci.“⁸¹

Umelá inteligencia, resp. Bondyho *Intelektuálno* sa zbaví negatívnych vlastností človeka jedine tak, že sa zbaví biologickej bázy, nejde o nič iné ako o emancipáciu od biologickej základne. Nie je v silách človeka vytvoriť odhumanizovanú umelú inteligenciu, tá sa od človeka a života musí odvrátiť sama. Predsa len však pôjde o duchovný výtvar človeka, ktorý duchovným prerodom ostane v novej inteligencii prítomný, avšak bez údajných negatívnych biologických vlastností. Podľa Bondyho ide o splnenie dávneho sna – „sebeprekonání (libo-li transcendování) člověka – tohoto dávneho snu vznešených duší – bude dosaženo skutečně tím, v čem je člověk nejčlověčtější, nejhlubší, nejvíce svůj, nejautentičtější (a tedy, jak se říkalo, i nejvíce k obrazu božímu), tím, co je nejpodstatnější lidskou schopností... , t. j. schopností techniky.“⁸²

Egon Bondy predpokladá, že *bios* nemôže priniesť žiadnu inú hodnotu ako seba samého, tú priniesie len nové *Intelektuálno* v artificálnej forme. Na rozdiel od neho pripisuje Martin Heidegger najvyššiu formu tvorby hodnôt *physis*. Zdrojom možného nihilizmu techniky, ktorý môžeme pripodobniť rozumovosti ako vlastnosti nesúcej nositeľa k ničote, je podľa Heideggera zarytá skrytosť zmysluplnosti sveta ľudí a dôsledkom nedokonalé pristupovanie k svetu. Ak

---

80 BONDY, E.: *Juliiny otázky a ďalšie eseje*. DharmaGaia, Praha, 2007, s. 50.

81 Tamtiež, s. 47.

82 Tamtiež, s. 49.

ľudia nahrádzajú zmysluplné staranie sa o svet kalkuláciou a inštrumentalizmom a tieto princípy vložia i do novej techniky či inteligentného artificialna, musí to nieš i pôvodnú ľudskú nedokonalosť.⁸³

Podľa talianskeho filozofa Umberta Galimbertiho technika nesmeruje k inému cieľu ako k reprodukovaniu seba samej, nenesie žiaden iný zmysel: neprináša žiadne spasenie, neoslobodzuje ani neprináša pravdu, technika len jednoducho funguje. Rozum uplatňovaný pri vytváraní techniky bol deformovaný v „technicko-védeckou racionalitu, ktorá nesleduje jiný zmysel, než-li seba sama neomezené uplatňovať.“⁸⁴ Spoliehanie sa na techniku nie je rozumné, pretože v sebe technika nesie nerozumnosť tvorcu uplatnenú v jej slepej rozumovosti podobnej Čapkovému *R. U. R.* či Heideggerovému inštrumentalizmu.⁸⁵

Vloženie súčasnej rozumovosti do nových systémov?

Podľa americkej ekofeministky Wendy L. Lee (2018) sa novou normou nášho sveta stáva voľnoobchodový fašizmus založený na šovinizme voči iným živým bytostiam a tiež voči ženám. Chudobní, ženy a živé bytosti v prírode sú totiž tie, ktoré musia najviac znášať dôsledky rozumovosti panského prístupu k svetu zosobnené vo vieru vo voľný trh a bezohľadné (rozumové) vyčerpávanie-ničenie zdrojov bez ohľadu na následky, bezbrehé uplatňovanie sily a agresivity (vojny sú jedny z najničivejších príčin ničenia prírody a životného prostredia).

Wendy Lynne Lee dokladuje stovky konkrétnych príbehov a faktov dokumentujúcich nerozumnosť súčasného poriadku sveta založenej na necelostnej rozumnosti – rozumovosti. Ak v tejto ére rozumovej mentality vytvorí človek umelé inteligencie, systémy, techniku, nebude mať v sebe vždy zakódovanú túto pre svet nevýhodnú mentalitu? Túto nevýhodnú rozumovú mentalitu nazýva W. L. Lee fašistickou normou, ktorej uplatňovanie vedie k nihilizmu už existujúcej ekologickej katastrofy (katastrof).

V podobnej súvislosti identifikuje rozumové nástroje nerozumného systému (neoliberalizmu) i slovenský filozof Emil Višňovský, sú nimi ekonomizmus, monetarizmus, dataizmus. „Podľa dataizmu ‚všetko je algoritmus‘, o všetkom rozhodujú dáta“⁸⁶ Práve rozumovosti založenej na dataizme sa budeme venovať v nasledujúcom texte.

---

83 V interpretácii: KALPITA BHAR, P.: Beyond Technological Nihilism: Reinterpreting Heidegger in Environmental Philosophy, Environmental ethics, vol. 39, Fall 2017, s. 328.

84 GALIMBERTI, G.: Nevítaný host. Nihilismus a mládež, 2013, s. 41.

85 S Heideggerovým skepticizmom súhlasí i jeho interpretka Paul Bhara Kalpita, prekonanie ekologickej krízy pomocou techniky nie je reálne. KALPITA BHAR, P.: Beyond Technological Nihilism: Reinterpreting Heidegger in Environmental Philosophy, Environmental ethics, vol. 39, Fall 2017, s. 339.

86 VIŠŇOVSKÝ, E.: Smrť a nesmrteľnosť ako technický problém: koncepcia transhumanizmu. In: V. GLUCHMAN – M. PALEŇČAR (eds.): 19th International Conference on „Ethical Thinking–Past

Vzťahy v prírode nahradené vzťahmi na internete

Environmentálnych mysliteľov, veriacich v technologický pokrok ako nástroj na prekonanie súčasnej krízy, poznáme dnes pod názvom *dark optimisti*. Títo myslitelia nepodliehajú nihilizmu a odmietajú paralýzu, ktorá uhrančila mnohých, ktorí vidia črtajúci sa koniec civilizácie.⁸⁷ Naopak, ako *dark ecology* nazýva Alexander Pschera predstaviteľov ekologického myslenia založenom na tradičnej ochrane prírody ako celku mimo človeka. Temnými ekológmi sú podľa Pscheru preto, že sú zodpovední za súčasný neutešený stav krízy – je výsledkom tradičného neflexibilného ortodoxného ekologického myslenia.⁸⁸ Nové (post)ekologické myslenie už nemá dávať do opozície techniku a prírodu a tiež nemá popierať tvorivosť techniky na úkor prírody. **Technika** už nie je večným protivníkom prírody, ale ideálnym **nenásilným rozhraním** medzi človekom a jeho okolím.⁸⁹ Podľa Pscheru musíme vpustiť do ekologických otázok trhové hospodárske myslenie – otvoriť biotopy a uvoľniť ľuďom prístup k zieratám.⁹⁰ Urobíme koniec s ideou temnej (romantickej) prírody a namiesto toho vytvoríme prírodu transparentnú. Nástrojom tejto zmeny je už starý známy technický nástroj – internet. Jednotlivé zvieratá po očípovaní sledujeme na internete a mape, čím získavame nové dáta, vďaka ktorým ich vieme lepšie chrániť. Tiež anonymita divokých zvierat mizne – sledujeme konkrétne živé zviera s menom a životopisom, čím získavame k zvieratú „priamejší vzťah“. Podľa Pscheru je koniec doby oddelovania sféry prírody (napríklad prostredníctvom národných parkov), musíme vytvoriť prírodu vo svete človeka: „Ekologie resilience je ekológií bez plotů. Tím, že se snažíme uchránit přírodu před technikou a civilizací, vytváříme přírodu, která v této formě nikdy neexistovala. Biotopy mají představovat udržitelné protiklady k ničivé síle pokroku. Udržují iluzi, že špatný život lze žít dobře. Ve skutečnosti jsou ale biotopy zelenými ghettý představujícími pozitivní protějšek šedých ghett velkoměst.“⁹¹

Pscherovo odkúzenie prírody pomocou internetu nemusí byť nepodobné viere vo vzťah Theodora so Samanthou či viere v rozumovosť univerzálnych robotov K. Čapka, zavedenie voľného trhu do prírody je podobné novej voľno-trhovej fašistickej norme identifikovanej W. L. Lee. E. Višňovský nazýva návrhy podobného charakteru pri otázkach transhumanizmu **riskantnými a fantastickými víziami ideologických technokratov a antihumanistov**.⁹²

---

and Present“ (ETPP 2018/19). Prešov: FF PU, s. 78–79. O dataizme viac napríklad i v: HARARI, Y. N.: Homo deus: stručné dejiny zítška. Voznice, Leda, 2017.

87 Viz LIBROVÁ, H.: Věrní a rozumní. Kapitoly o ekologické zpoddilosti. Brno, Munipress, 2016, s. 85 alebo PSCHERA, A.: Internet zvířat. Nový dialog člověka s přírodou. Praha, Dauphin 2018.

88 PSCHERA, A.: Internet zvířat, 2018, s. 227.

89 Tamtiež, s. 31.

90 Tamtiež, s. s. 227–228.

91 Tamtiež, s. 222.

92 VIŠŇOVSKÝ, E.: Smrt a nesmrtnost jako technický problém, 2018, s. 86.

Aplikácie a systémy rešpektujúce prírodu (budúcnosť)

Inak k technologickým riešeniam, ktoré napomôžu k lepšej budúcnosti človeka cez konkrétne lokálne vzdelávacie aktivity, pristupujú českí autori Činčera – Medek-Lupač (2018). Autori mapovali a hodnotili podobné mobilné a internetové aplikácie slúžiace na zblíženie sa používateľa s prírodou ako A. Pschera, na rozdiel od neho však aplikácie a ich prínos hodnotili podľa širšej škály kritérií (a tiež neprezentovali utopické a kontroverzné globálne rozumové riešenia).⁹³ Rozumné je napríklad používať mobilných sprievodcov v prírode vtedy, keď používateľovi umožňujú zvýšiť interaktivitu s prostredím, keď zjavujú nové uhly pohľadu (slúžia pre rozšírenie zmyslov), prepájajú znalosti s novými poznatkami, rozširujú poznanie relevantných aspektov skúmaného miesta a pod.⁹⁴ Rozumné aplikácie teda nenarušujú Pscherove zelené ghetta (netransformujú prírodu na antropocentrickú záhradku voľného trhu).

Záver

Čo má spoločné vyššie opísaná vízia budúcnosti Egona Bondyho s náčrtom budúcnosti podľa Alexandra Pscheru? Prvý hovorí, že budúcnosť bude lepšia vtedy, ak sa vzdáme biologickej podstaty, ktorá nás robí zlými, druhý hovorí, že temná príroda bude minulosťou, ak sa stane takou našou súčasťou, ktorú budeme kontrolovať (bude existovať v nami obmedzenom objeme) a kultivovať. Ako rozumové môžeme návrhy našich autorov označiť preto, že obaja chcú, aby sa človek vzdal prírodnej časti svojej podstaty. Rozumovosť by sme na základe nášho premýšľania mohli zadefinovať ako myslenie zredukované o hodnotu prírody a života, ne-holistickú víziu opierajúcu sa o víziu pokroku, ktorá nesmeruje nikam inak ako k oslabeniu či k zničeniu života (podobne ako to prebehlo v hre R. U. R.).

Na druhej strane by sme mohli povedať, že i Bondymu i Pscherovi svojou interpretáciou i hodnotením krivdíme. Namiesto ich priradenia k predstaviteľom technologických optimistov, prezentérov pokroku či utopistov, by sme mohli konštatovať, že sa jedná o realistov, ktorí pomenúvajú situáciu a ľudí takými, akí sú. Kým Bondy konštatuje zlobu ľudí založenej na násilí a agresivite vyplývajúcej z bioty, Pschera vidí prírodu ako ľudskú záhradu, hoci ostatní ju tak ešte stále nevidia. I takéto (naše) prehliadanie „reality“ nemôžeme označiť inak ako rozumovým – ne-rozumným.

---

93 Pre korektnosť však treba povedať, že Pscherovo dielo má na rozdiel od Činčera a kol. filozofickú povahu, dielo českých autorov má skôr povahu technickú.

94 ČINČERA, J. – MEDEK, M. – LUPAČ, M.: Příroda 2.0? Využití digitálních médií pro terénní interpretaci přírodního dědičství. Brno, MU, 2018.

Literatúra

- BONDY, E.: Juliiny otázky a další eseje. Filosofické dílo s. II. Praha, DharmaGaia, 2007.
- ČINČERA, J. – MEDEK, M. – LUPAČ, M.: Příroda 2.0? Využití digitálních médií pro terénní interpretaci přírodního dědičství. Brno, MU, 2018.
- GALIMBERTI, U.: Znepokojivý host. Nihilismus a mládež, Ostrava, Moravapress, 2013.
- LIBROVÁ, H.: Věrní a rozumní. Kapitoly o ekologické zpozdilosti. Brno, MuniPress, 2016. <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8412-2016>
- LEE, W. L.: Eco-Nihilism. The Philosophical Geopolitics of the Climate Change Apocalypse. New York-Lanham-London-Boulder, Lexington Books, 2017.
- KALPITA BHARA, P.: Beyond Technological Nihilism: Reinterpreting Heidegger in Environmental Philosophy. Environmental ethics, vol. 39, Fall, 2017, s. 321 – 339. <https://doi.org/10.5840/enviroethics201739323>
- PSCHERA, A.: Internet zvířat. Nový dialog člověka s přírodou. Praha, Dauphin 2018.
- VIŠŇOVSKÝ, E.: Smrt a nesmrtečnost ako technický problém: koncepcia transhumanizmu. In GLUCHMAN V. – PÁLENČÁR, M.: Etické myslenie minulosti a súčasnosti (ETTP 2018/19). Človek a smrť. Prešov, FF PU, 2018, s. 75 – 89.